

Csányi Erzsébet*

Bölcsészettudományi Kar, Újvidék

Beke Ottó

Samu János

Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar,

Szabadka

Újvidéki Egyetem

UDC 81'42:821.111.09 Orwell

DOI: 10.19090/gff.2019.1.303-315

Originalni naučni rad

ORWELL 1984 (A DIGITÁLIS DIKTATÚRÁK IRODALMI ELŐKÉPE)

George Orwell *1984* című, műfaj történeti jelentőségű disztópiájában a totális megfigyelés, ellenőrzés és instruálás céljait szolgáló (tömeg)kommunikációs eszközök, módozatok és technikai megoldások a regényvilág alapszerkezetéhez tartoznak. Nem szuplementáris, hanem konstitutív jellegűek. Általuk valósul meg a disztopikus rend fenntartása és a történelem folyamatos, az éppen aktuális ideológiának megfelelő újírása, a tényeket is érintő korrekciós-restrukturálási folyamata. A cselekményszövevényben is meghatározó szerepet játszó működésük leírása a digitális kommunikáció és média pretextusaként funkcionál. Az orwelli disztópia ezen profetikus potenciáljára összpontosító, a tanulmányban kifejtett értelmezés az *1984*-et a Yuval Noah Harari által leírt digitális diktatúrák irodalmi előképeként mutatja be. Ezen értelmezési mód – nem függetlenül az orwelli szöveg esztétikai jellemvonásaitól, irodalmi értékeitől és irodalomtörténeti beágyazottságától – a mű egyre növekvő népszerűségére és a különböző diskurzusformákban egyaránt megfigyelhető, hivatkozási alapként való feltűnésének és frekvenciájának okaira is fényt derít.

Kulcsszavak: Orwell, *1984*, Harari, digitális diktatúrák, disztópia

BEVEZETŐ GONDOLATOK

George Orwell *1984* című művében az ábrázolt személyközi, megfigyelési és tömegkommunikációs eszközök, információalkotási, -strukturálási, -tárolási és -továbbítási módozatok a regényvilág alapstruktúrájának meghatározó részét képezik. Ily módon nem szuplementáris, hanem konstitutív szerepűek.

A regényvilágbeli események folyamatos újírására módot adó, papír-, vagyis nyomtatott formában megjelenő újságok és egyéb dokumentumok, továbbá

---

* erzsebet.csanyi@gmail.com

emlékezetlyukak nélkül elképzelhetetlen lenne az Orwell által leírt diktatórikus-totalitárius hatalomgyakorlás. Ugyanez mondható el a regényvilágbeli megfigyelési rendszert megalapozó mikrofonokról és egyéb készülékekről, továbbá a propagandáüzeneteket feltartóztathatatlanul továbbító és egyben a kontrollálási folyamatokban is meghatározó szerepet játszó teleképekről, továbbá a beszélíró és az újbeszél nyelvről.

Az 1984 világa (kommunikáció)technológiailag meghatározott. A közvetített tartalmak képlékeny, folyamatosan változó, átalakuló, ám a változások nyomait tendenciózusan és nagyobbára tökéletesen eltüntető, önálló alternatív valóságot hoznak létre a regényvilágon belül. A megképződő „kollektív imaginárius[...]”¹ (Assmann, 2009: 157) rémálom, gyötrő szimulákrum (Baudrillard, 1996), erőszakos spektakulum (Debord, 2006) avagy „interszjektív valóság” (Harari, 2007: 129) abszolút hatalomra tesz szert a tárgyi világ, illetve „az atomok világ[a]” (Csepeli–Prazsák, 2010: 14) felett. Megkérdőjelezhetetlen, feltétel nélküli tiszteletet parancsoló törvényé, illetve kritizálhatatlan instanciává lesz; a vele való szembenállás pedig szükségképpen a legsúlyosabb büntetést, az átprogramozást, illetve a nyom nélküli megsemmisítést vonja maga után. A regényvilágbeli diktatúra „az inherens törvényszegés[nek]” (Žižek, 1997) is igyekszik útját állni.

A tárgyalt, tudományos-fantasztikus disztópiájában (Booker–Thomas, 2009: 66) a regényvilágot strukturálisan és funkcionálisan egyaránt meghatározó, a cselekményszövében is kiemelt szerephez jutó technikai környezetnek a relevanciája a műfaj jellemvonásaival áll kapcsolatban. A science fiction irodalmat ugyanis a tudományos szemléletmód túlsúlya jellemzi (Slusser, 2005: 28). Harari tematikai meghatározottságai és aktualitása folytán éppen a sci-fit tartja a 21. század eleje legfontosabb műfajának (Harari, 2018: 215–216), és több szöveghelyen is ír Orwell művéről (Harari, 2018: 56, 221).

MEGFIGYELÉS ÉS KONTROLL

Az Orwell-műben a papíralapú újságcikkek és egyéb dokumentumok újabbnál újabb változatainak regényvilágbeli igazságértékét, kizárólagos diszkurzív

---

¹ Az idézett kifejezést Assmann *A 49-es tétel kiáltása* című, eredetiben 1967-ben megjelent Thomas Pynchon-regényt értelmezve használja. (Pynchon, 2007) Az adott interpretációs keretnek azonban Orwell műve szintén meghatározó részét képezi, továbbá annak regényvilágára hasonlóképpen érvénytel használatos.

szerepét és progresszióját az ábrázolt berendezések szintjén a hatályon kívül helyezett dokumentumokat végérvényesen megsemmisítő, illetve felégető emlékezetlyukak biztosítják. Ezek frekvenciáját és meghatározó szerepét nagy számuk teszi hangsúlyossá (Orwell, 1989: 45).

A dokumentumokkal való manipulációkat, a hatályon kívül helyezett megsemmisítését és a javított tartalmúak újranyomatását és terjesztését a szöveg konkrét tevékenységi terekhez köti (Orwell, 1989: 47), mindennek eredményét pedig általános érvényűként, a regényvilágbeli diskurzus tekintetében nyomtalanok írja le (Orwell, 1989: 48). A dokumentumok hatályon kívül helyezett változatait a regényben minden esetben, kivétel nélkül sikerül begyűjteni és megsemmisíteni, helyükre pedig korrigált nyomtatványt juttatni. Ennek a bonyolult, többlépcsős folyamatnak a pontos mechanizmusát, kivitelezési módját és logisztikáját a regény nem részletezi, az eredményt azonban minden esetben hibátlannak írja le (Orwell, 1989: 46–48).

A materialitással bíró, vagyis kézzelfogható szöveges dokumentumok Orwell négy évvel korábban, vagyis 1945-ben megjelent *Állatfarm* című művében is változásokon esnek át (Orwell, 2000: 87, 103, 126). A szövegek korrekciói az *Állatfarm*ban azonban (még) látható, a beavatkozásokról, utólagos átírásokról tanúskodó nyomokat hagynak, ily módon a változtatások által érintett dokumentumok a szerkezeti és szemantikai állandóság képzetét keltő, testet öltött szövegek körébe tartoznak, szemben azokkal, amelyek az 1984 világot konstituálják.

Az 1984 világában kibontakozó diskurzusfolyam ellenállást nem tűrő kontrolljának megfelelően tekintheti Jan Assmann a regényben leírt világot az uralom és felejtés összekapcsolódása érzékletes újkori példájának (Assmann, 2004: 72–73). Aleida Assmann értelmezése szerint „[a]z Orwell által konstruált totalitárius államban a legkisebb olyan rést is be kell tölteni, amelyen keresztül bepillantást lehetne nyerni a múltba, mivel egy ilyen pillantás lehetővé tenné az abszolutisztikus jelen felülvizsgálatát” (Assmann, 2009: 157). Karácsony András hasonlóképpen a múlt ellenőrzésének, folyamatosan zajló, utólagos restrukturálásának rémképét látja a műben (Karácsony, 2000: 114). Phillip E. Wegner az új tömegmédiák által meghatározott kulturális környezet Orwelltől származó ábrázolását tárgyalva a személyi önállóság és az emlékezet 1984-beli leépülésének meghatározó szerepére hívja fel a figyelmet (Wegner, 2002: 215). Mindennek megfelelően az 1984-ben érhető tetten a kortárs irodalomnak a Brooks Landon által detektált, az emlékezet szerepét és jelentőségét leértékelő, poszt-mnemotechnikai hagyomány (Landon, 2001: 29) gyökerei.

Az 1984-ben a beszélír elnevezésű, használat közben megjelenített technikai eszköz a beszédszerű, vagyis az élőbeszédhez fordulataiban, stílusában és struktúrájában közel álló írást eredményez (Orwell, 1989: 13, 49, 55, 121, 186, 202). Ez a beszélt nyelvnek az írotra gyakorolt hatásaként kifejezésre jutó oralizálódást, vagyis a szóbeliség térnyerését szemlélteti, aminek következtében „újfajta nyelvi minőség” (Balázs, 2003: 18) jelentkezik. Habár a történet főhőse, Winston Smith a naplóvezetéshez tintát, tollat és könyvpapírt használ, a regényvilágban kézírás már csupán elvétve figyelhető meg. Winston élete során szinte mindent beszélírba, vagyis egy technikai eszköz mikrofonjába diktálva jegyzett le (Orwell, 1989: 12–13), és ez nyilván hatást gyakorolt írásbeli kommunikációs habitusára, szokásaira.

A regényvilágban használatos *újbeszél* nyelv (Orwell, 1989: 327–342; Reuland–Abraham 1993; Chilton, 1988) Csicsery-Ronay értelmezése szerint a tömegkommunikáció céljainak válik megfelelővé (Csicsery-Ronay, 2008: 31). Az említett nyelv legfontosabb jellemvonásai közé tartozik a szavak formáinak tendenciózus rövidítése, redukálása és a megnyilatkozások fragmentálása. Ez a nyelv alapvetően auditív, hiszen a hallható, artikulált beszédet állítja középpontba, viszont magán viseli az írásbeliség vonásait is. Míg tehát az imént tárgyalt beszélír használata közben tapasztalható kreolizáció az írásbeli kommunikációt érinti, az *újbeszél* esetében magát az élőbeszédet hatják át az írásbeli fogalmazásmód jellemvonásai.

Az orwelli teleképek főleg adó-vevőként működnek (Orwell, 1989: 8). Funkcionálásukkor a megfigyelés céljának megfelelően fontos szerep jut a látómezőn belül regisztrált vizuális dimenzió közvetítésének. Harari külön kiemeli az orwelli telekép ezen jellemvonásának vizionárius jellegét: „Ahogy azt George Orwell elképzelte az 1984-ben, a tévé is nézni fog minket, miközben mi nézzük” (Harari, 2018: 56). Az Orwell által leírt teleképek azonban csak korlátozott mértékben, illetve látkörben képesek megfigyelésre. Hatékonyabban használhatók lehallgatásra, továbbá a beszédnek, különböző hanghatásoknak, zenei daraboknak, propagandáüzeneteknek, továbbá instrukcióknak a továbbítására. A teleképek továbbá időmérőként és -jelzőként működnek (Orwell, 1989: 34). Mindezt figyelembe véve a mindennapi élet legapróbb részleteinek megszervezésében kontrolláló és koordináló funkciót töltenek be. Nagyrészt általuk tartható fenn az orwelli totalitárius társadalmi „rend”, ugyanis valós időben teszik lehetővé a szóbeli utasítások továbbítását, az ellenőrzést, továbbá szükség esetén az intervenciót.

A teleképek tartalomközvetítő stratégiája a tömegkommunikáció hagyományos modelljének felel meg, amelyben „a szolgáltató a tartalmat egy

megszokott séma alapján közvetíti – mintegy rányomja (*push*) az információt a befogadóra” (Szűts, 2018: 194). Az Orwell-regényben a teleképek ezen közvetítési jellemvonása annál inkább kifejezett, hogy azokat a szereplők nem kapcsolhatják ki, és nem is némíthatják el, legfeljebb lehalkíthatják (Orwell, 1989: 7–8), így a teleképek folyamatosan működnek. Kikapcsolásukra csak a legbefolyásosabbak hivatottak (Orwell, 1989: 187).

A regény által megjelenített világban a teleképek és az egyéb technikai berendezések az élet szinte minden területére és helyszínére kiterjedő folyamatos külső, vagyis a cselekedetekre és megnyilatkozásokra, a látható és hallható (inter)akciókra összpontosító (Harari, 2018: 66) megfigyelést valósítanak meg. Winston patkányoktól való irtózására, illetve félelmére is így derül fény. Ebben a világban „minden egyén folyamatos megfigyelés alatt áll” (Harari, 2018: 66). Ennek megfelelően magas szinten tartják a szereplők viselkedési önkontrollját, és óhatatlanul is csökkentik a megfigyelésre érdemes testi cselekvések és személyközi interakciók számát (Orwell, 1989: 11, 90, 120, 122–124, 127–128, 143, 176, 227–228, 251, 256–257, 259–261, 304; 245, 264, 319).

A műfaj aktualitását szisztematikusan hangsúlyozó Harari megjegyzi, hogy összehasonlítva egyéb témákkal, a tudományos-fantasztikum körültekintő módon közelített az emberek manipulálására és ellenőrzésére felhasználható technika kérdésköréhez (Harari, 2018: 217).

Az 1984-ben megteremtett, fenntartott és terjesztett ideológia, önálló életre kelő interszjektív valóság válik az egyedül létező valósággá. A teleképek által folyamatosan közvetített audiovizuális tartalmak a regényben nem interiorizálják a narratív tereket, vagyis nem hoznak létre a regényvilágon belül közvetlenül megtapasztalható, belakható internális valóságot, azonban hatalmat gyakorolnak a szubjektív valóság fölött, az eltérések esetén artikulálhatatlanná, közölhetetlenné, megoszthatatlanná téve ez utóbbit.

Az újbeszél nyelv már csak a regényvilágbeli – éppen aktuális – hivatalos ideológiának megfelelő kommunikációra alkalmas, nem tartalmaz ugyanis a rendszerfüggetlen vagy pedig -idegen gondolatok közlésére szolgáló elemeket és grammatikai struktúrákat. Ez a mesterséges nyelv a politikai korrektség regényvilágbeli táptalaja és egyben szemiotikai öntőformája, valamint szűrője. Amíg nem az újbeszél nyelv a regényvilágban használatos egyedüli nyelv, addig van szükség – a korrekciók érdekében – a kommunikációs aktusok megfigyelésére. Amikor pedig már csak az újbeszél nyelv marad használatban, az óbeszél nyelv pedig teljes mértékben kihal, fölöslegessé válik a kontroll. Ily módon kapcsolódik össze a disztópikusan elgondolt és plasztikusan, narratív formában ábrázolt nyelvi

tervezés, „nyelvmérnökösödés” a tudati, valamint szubjektív tartalmak manipulálásával, illetve restrukturálásával.

A regényvilág alapstruktúráját meghatározó technikai eszközök és eljárások az egyéneket, továbbá a csoportokat az aktuálisan uralkodó ideológiának és interszubjektív valóságnak megfelelő véleménybuborékba, -börtönbe (Szűts, 2018: 206) zárják. Képtelenek lesznek kiszabadulni énbörtönükből, illetve visszhangkamrájukból (Harari, 2018: 194; Pariser, 2012). Áthatolhatatlan, öngerjesztő (előítéletes) csoportgondolkodás (Harari, 2018: 195, 203) jön létre. Haruki Murakami *IQ84* című regényének vonatkozó leírása szerint pretextusában, az orwelli disztópiában „gondolkodásra képtelen robotokat” (Murakami, 2016a: 210) formálnak a társadalom tagjaiból. Ennek eszköze és célja „[k]ikapcsolni az agyaktól azokat az áramköröket, melyek az emberi értelmet szolgálják” (Murakami, 2016a: 210). A szabad véleményalkotás, -formálás és -közlés technikai eszközök igénybevételével megvalósított és felügyelt totális tilalmát jeleníti meg az orwelli disztópia.

A teleképek, az újságcikkek, könyvek, fényképek és hanganyagok mindig csak az aktuális igazság és eszmerendszer elemeit és struktúráit közvetítik, a felügyeleti rendszer pedig ellehetetleníti a hivatalos ideológiától és realitástól való legkisebb eltérést is. Ennek következtében az ellenállási és egyéb, deviánsnak minősülő csoportosulások szervezése és fenntartása eleve kudarcra van ítélve (Orwell, 1989: 228). Ily módon az ideológiává és egyedüli realitássá vált interszubjektív valóság képezi a véleménybuborékok egyedül engedélyezett tartalmát. Más megosztására, közlésére nincs lehetőség.

A megfigyelés, a kontrollálás és az utasítások jelképévé vált Nagy Testvért – közismertségének, elhíresültségének és nyilvánvalóságának megfelelően, továbbá nem függetlenül a kurrens kommunikációtechnológiai tendenciáktól, a médiapenetrációtól és -konvergenciától – Murakami regénye töredezettségében mutatja be (Murakami, 2016a: 377–396). Ily módon ugyanis könnyebben megvalósíthatja megfigyelő és kontrolláló funkcióját (Murakami, 2016a: 482). Slavoj Žižek érvelése szerint viszont a privátszférának az Orwell-regény által vizionált és napjainkban tapasztalható elvesztésénél veszélyesebb, hogy a „Nagy Testvér fürkésző tekintete elé” (Žižek, 2016: 105) áttekinthetetlenül sok adat kerül, ezáltal pedig gépi feldolgozásuk súlyos értelmezési hibákat eredményez.

A DIGITALITÁS ELŐKÉPEI

Orwell regénye eredetileg 1949-ben jelent meg. Ennek megfelelően a mű nem jelenít és nem is jeleníthet meg szűkebb értelemben vett, egymással hálózati

kapcsolatban lévő, emberi együttműködést lehetővé tevő digitális technológiákat, eszközöket és dokumentumokat, a műben mozgósított újságcikkek és egyéb tartalmak létmódja szempontjából megmutatkozó kollektivitás és variabilitás azonban a funkcionális és strukturális hasonlóságokra hívja fel a figyelmet. A szöveg által leírt (tömeg)kommunikációs eszközök, megfigyelési, valamint instruálási módozatok szintén a digitalitás pretextusaiként funkcionálnak. Ebből a szempontból a teleképek és a mikrofonok kiemelkedő jelentőségűek. A beszélő használata közben létrejövő produktumok pedig a digitális írásbeliség előzményeiként jelennek meg: „Ma még írunk, de az új eszközökön sokszor úgy írunk, mintha beszélénk” (Balázs, 2003: 18). Wegner azokat a konvergenciákat hangsúlyozza, amelyek a döntő mértékben a rádió és a televízió által meghatározott másodlagos szóbeliségnek a Walter J. Ongtól származó elméletében és az orwelli irodalmi-figuratív diskurzusban szereplő leírások között figyelhetők meg (Wegner, 2002: 215).

A regényben a nyomtatványokat folyamatosan javítják. Hasonló módon járnak el a regényvilágbeli hang- és képanyagokkal. A korrekcióknak ebben a bonyolult, többlépcsős műveletsorában az emberi együttműködés és a dokumentumok variabilitása meghatározó szerepet játszik. A kollektivitás mintázatai a dokumentumokkal való manipulációs tevékenységekben mutatkoznak meg, hasonlóképpen, mint az az online felületeken zajló tartalom-előállításban és -fogyasztásban tapasztalható. Az Orwell-regényben megjelenő, materialitással bíró, vagyis kézzelfogható dokumentumtípusok pedig – a leírt korrekciós és disztribúciós eljárások következtében – hasonló szintű képlékenységről árulkodnak, mint a digitális típusúak.

Az Orwell-regény technikatörténeti kontextualizációja nem a szövegben megbúvó potenciális jelentések stabilizálását, illetve redukcióját eredményezi, hanem a regény profetikus potenciáljának felvillantását (Huber, 2016: 115). A regénynek a jelenkori online-digitális kultúra irányából történő megközelítése olyan jelentésekre világít rá, amelyek a műben gyökereznek, azonban korábban rejtettek maradtak, s csupán az elmúlt néhány évtizedben, a (számítás)technikai fejlődés tükrében váltak felfedezhetővé.

A regényben a tényeket is érintő folyamatos és tendenciózus korrekciók hatására időről időre hasonlóképpen módosulnak a különféle nyomtatványok, vagyis két dimenzióban megjelenő, sikyszerű, változatlanok, strukturájukban stabilizáltak tételezett (Nyíri, 2006: 14, 17; Hayles, 2004: 157) dokumentumok és legfőképpen az újságcikkek, mint a digitálisan tárolt textuális és egyéb képződmények. A regényvilágbeli összes dokumentumtípust érintik az időnkénti változtatások (Orwell, 1989: 47).

A megsemmisített dokumentumok helyét az 1984-ben a szövegszerkesztő és egyéb szoftverek használata közbeni időnkénti felülíráshoz hasonló módon foglalják el az újabbnál újabb (szöveg)változatok. Eközben pedig a korábbi, immár érvényüket veszített, cenzúra alá vont tartalmak elérhetetlenek és ezáltal visszakereshetetlenek, illetve összehasonlíthatatlanok lesznek. A nyomtatványok hordozta tartalmak megváltoztathatóságának minden lehetséges regénybeli olvasási helyre kiterjedő 1984-beli leírásai a számítógépes hálózatokhoz kötődő online-digitális létmódot vetítették előre annak megfelelően, hogy „[a]z interneten az interaktivitás elsőbbséget élvez az archiválással, többek között a szövegek megőrzésével, a hagyomány létrehozásával szemben” (Szűts, 2013: 59).

Amennyiben az 1984-ben ábrázolt, folyamatos javításoknak kitett dokumentumok a digitális írásbeliség és kultúra produktumainak irodalmi előképeiként funkcionálnak, az *állatfarm*beli kátrányos falra írt parancsolatok, illetve feliratok ezeknek az előképeknek a még korábbi pretextusait alkotják. Ily módon egy olyan történeti sor bontakozik ki a szemünk előtt, amelyek a digitális írásbeliség és kultúra egymást követő irodalmi reprezentációiból állnak.

Murakami Haruki 2010 és 2011 között publikálta *IQ84* című regénytrilógiáját. A mű több szinten és formában szólítja meg Orwell művét, paratextusán túl több alkalommal, explicite, vagyis szövegszerűen is hivatkozik pretextusára (Murakami, 2016a: 210; Murakami, 2016b: 132, 149). Míg azonban Orwell regényében a digitális írásbeliségnek és kultúrának csupán a fentiekben tárgyalt előképei tűnnek fel, addig a Murakami-mű természetesen továbbmegy, és a digitális írásbeliségnek és kultúrának olyan irodalmi reprezentációit nyújtja, amelyek az ábrázolt eszközök és funkciók tekintetében egyaránt közel állnak az Orwell- és a Murakami-mű által megjelölt év számítógépes felhasználói gyakorlatához.

Az *IQ84* feltűnően gyakran említ komputeres szövegszerkesztőt, illetve szövegszerkesztést (Murakami, 2016a: 210, 393, 424–425; Murakami, 2016b: 132, 149). A megjelenített textuális tevékenység pedig, ha nem is azonos, de bizonyos mértékben mindenképpen megfeleltethető az Orwell-regényben ábrázolt dokumentumok folyamatos korrekcióiban kifejezésre jutó tendenciózus mesterkedéssel. Csakhogy míg – miként arról a fentiekben már szó esett – Orwellnél a nyomtatványok javításának folyamata externális formában zajlik, addig a szövegszerkesztés Murakaminál már egy eszközhöz, vagyis a szövegszerkesztőhöz kötődik, és ily módon internálissá válik.

A konstitutív szerepű, újságcikkek és egyéb nyomtatványok formájában manifesztálódó szövegvilág az 1984-ben olyan mértékű variabilitásról, szerkezeti

nyitottságról és képlékenységről tanúskodik, amely működés módját tekintve médiaarcheológiai szempontból a digitális írásbeliség és kultúra irodalmi előképeként tűnik fel. Az *IQ84* regényvilágának alapját képező textuális univerzum pedig eredetileg élıszóban hangzott el – a Murakami-szöveg vonatkozó leírásai óhatatlanul felidéznek az olvasóban az Orwell-regényben feltűnő beszélırt –, ezt követően került írásban rögzítésre, majd pedig szövegszerkesztı használata révén, vagyis számítógépben nyerte el végleges formáját, hogy nyomtatott könyv formájában jelenhessen meg.

A digitális létmódú dokumentumok, illetve azok funkcionális-strukturális pretextusai egyaránt meghatározó szerepet játszanak az *1984* és az *IQ84* regényvilágában, maguknak a regényvilágoknak a létrejöttében, konstituálódási folyamataiban. Az *1984*-ben és az *IQ84*-ben szinte minden a lejegyzett szövegekrıl szól és csakis azok által létezik. Orwell és Murakami regényében szinte „semmi sincs a szövegen kívül” (Derrida, 2014: 186; Orbán, 1994). Ezekben a digitális írás és kultúra történeti, narratív és közösségi perspektívájában, technikai kontextusában kibomló regényvilágokban a textualitás a végtelenségig kiterjeszti határait (Ferraris, 2008: 265). Ezek a regények az erıs textualizmus (Ferraris, 2008: 253–266) mővei.

Orwell és Murakami tárgyalt regényvilágának alapszerkezetét nagyrészt egy-egy olyan, parttalanná váló, saját szemiotikai határait folyamatosan kétségbe vonó, illetve megkérdőjelező textuális univerzum határozza meg és artikulálja, strukturálja és restrukturálja, amelynek kialakulásáról és modulációs folyamatairól maguk a mővek tájékoztatják a külső olvasót. Eközben pedig az Orwell- és a Murakami-szöveg külön-külön és együttvéve, egymásra vetülve „a *post-truth*, vagyis az igazságon túli kor” (Harari, 2018: 204) általánosságára, referenciális gyökértelenségére hívja fel a figyelmet. A regények a jelentésadás gesztusának antropológiai jellemvonására, meghatározottságára, az alapvető igazságnélküliségre mutatnak rá. Miként Harari fogalmaz: „Az az igazság, hogy az emberiség mindig is a *post-truth* korában élt” (Harari, 2018: 206).

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Az *1984*-ben a regényvilág alapszerkezetéhez tartozó s a cselekményszövésben is meghatározó szerepet játszó, a megfigyelési, befolyásolási, kontrollálási és instruálási funkciókat sikeresen betöltő (tömeg)kommunikációs eszközök a diktatorikus és totális hatalomgyakorlás disztopikus képét bontakoztatják ki. Az orwelli antiutópia – a kurrens kommunikációtechnológiai fejlődési irányokat, legfőképpen a médiakonvergencia tendenciáját figyelembe véve – a digitális diktatúrák irodalmi előképeként jelenik meg. Ezen megképződő

pretextuális szerepköre nagyban hozzájárul jelenkori népszerűségéhez, a különböző diskurzustípusokban egyaránt megfigyelhető hivatkozási alapként való megjelenéséhez.

A kutatást a tárgyalt Orwell-regény filmadaptációinak elemzésével, a Michael Anderson rendezte 1956-os és a Michael Radford által rendezett 1984-es alkotás értelmezésével volna érdemes folytatni. Az interpretációba bevonható továbbá Terry Gilliam *Brazil* című, az orwelli disztópiát bizonyos szinten pretextusként kezelő (Kárpáti, 2016: 35; Huber, 2016: 131) 1985-ös, „a bürokratikus érzéketlenséggel alkalmazott törvény kegyetlenségfedezet[ét]” (Király, 2010: 492) felmutató filmalkotása is. A kutatás folytatásában fontos volna kitérni továbbá Aldous Huxley *Szép új világ* című 1932-es regényének (Huxley, 1982) a digitális diktatúrák irányából történő megközelítésére is. Ezt az is indokolja, hogy a vizualitásra és a szórakoztatásra épülő jelenkori kultúra számos vonatkozásában már egyre inkább Huxley, mintsem Orwell regényével mutat átfedéseket (Postman, 2006: 155–163; Harari, 2018: 221).

Csányi Erzsébet, Beke Ottó, Samu János

ORWELL *1984* (LITERARY PREFIGURATION OF DIGITAL DICTATORSHIPS)

Summary

The digital dictatorships described by Yuval Noah Harari are characterized by centralized data processing and information in a (computational) technical environment, and the total exercise of power. The novel *1984* by George Orwell is a literary prefiguration of this totalitarian social system. The communication tools, observation and instructional methods described in the text are technically defined, and function as the pretext of digitality, and the symbolic Big Brother illustrates the centralized nature of control and regulation in the diegetic world of the novel. The method of interpretation elaborated in the study does not ignore the aesthetic values of the text, its literary characteristics, the embeddedness of its genre and its paradigmatic significance, while illuminating the reasons behind the contemporary and increasing popularity of the novel, its appearance as a reference, but also explaining why its symbols are coming to independent life and spreading so virulently across different discourses of culture and art.

Keywords: Orwell, *1984*, Harari, digital dictatorships, dystopia

Csányi Erzsébet, Beke Ottó, Samu János

ORVEL 1984 (KNJIŽEVNA PREFIGURACIJA DIGITALNIH DIKTATURA)

Rezime

Digitalne diktature koje opisuje Juval Noa Harari karakterišu totalna vlast, centralizovana obrada podataka i informisanje koje se izvodi u (kompjuterizovanom) tehničkom okruženju. Roman Džordž Orvela 1984 je književna prefiguracija tog totalitarnog društvenog sistema. Instrumenti masovnih medija, metodi opservacije i instrukcije opisane u tekstu tehnički su definisane, funkcionišu kao pretekst digitalizacije, a simbolički Veliki brat ilustruje centralizovanu prirodu kontrole i upravljanja u dijegetskom svetu romana. Metoda tumačenja razrađena u studiji ne zanemaruje ni estetske vrednosti teksta, njegove književne karakteristike, žanrovske korene i paradigmatičan značaj, pri čemu obelodanjuje razloge savremene i sve veće popularnosti romana, referencijalnog statusa, te objašnjava zašto njegovi simboli postaju samostalni i šire se virulentno u različitim domenima i diskursima umetnosti i kulture.

Ključne reči: Orvel, 1984, Harari, digitalne diktature, distopija

FILMJEGYZÉK

1984, 1956, rendező: Michael Anderson

1984, 1984, rendező: Michael Radford

Brazil, 1985, rendező: Terry Gilliam

IRODALOM

Assmann, A. (2009). Szövegek, nyomok, hulladékok: a kulturális emlékezet változó médiumai. In: Kisantal Tamás (szerk.) (2009). *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Budapest: Kijarat Kiadó. 146–159.

Assmann, J. (2004). *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz.

Balázs G. (2003). Az új média retorikája. *Vigilia*, 1, 12–18.

Baudrillard, J. (1996). A szimulákrum elsőbbsége. In: Kiss Attila Attila–Kovács Sándor s. k.–Odorics Ferenc (szerk.) (1996). *Testes könyv I*. Szeged: Ictus-JATE. 161–193.

Booker, M. K.–Thomas, A. (2009). *The Science Fiction Handbook*. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.

Chilton, P. (1988). *Orwellian Language and the Media*. London: Pluto Press.

Csepeli Gy.–Prazsák G. (2010). *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: Jászöveg Műhely Kiadó.

- Csicsery-Ronay, I., Jr. (2008). *The Seven Beauties of Science Fiction*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Debord, G. (2006). *A spektakulum társadalma*. Budapest: Balassi Kiadó-BAE Tartóshullám.
- Derrida, J. (2014). *Grammatológia*. Budapest: Típotex.
- Ferraris, M. (2008). *Hol vagy? A mobiltelefon ontológiája*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Harari, Y. N. (2017). *Homo Deus: A holnap rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.
- Harari, Y. N. (2018). *21 lecke a 21. századra*. Budapest: Animus Kiadó.
- Hayles, N. K. (2004). A nyomtatvány sík, a kód mély: a médiaspecifikus kutatások jelentősége. *Filológiai Közlemények*, 3–4, 151–170.
- Huber Z. (2016). Társadalmi kérdések a cyberpunkban. In: Kárpáti György–Schreiber András (szerk) (2016). *A sci-fi: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Filmanatómia. 113–139.
- Huxley, A. (1982). *Szép új világ: Tudományos fantasztikus regény*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Karácsony A. (2000). Elfelejtett emlékezés, *Századvég, Új Folyam*, tavasz (16), 111–121.
- Kárpáti Gy. (2016). A sci-fi filmek társadalomtörténete. In: Kárpáti György–Schreiber András (szerk) (2016). *A sci-fi: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Filmanatómia. 9–38.
- Király J. 2010. *A film szimbolikája: Második kötet: A fantasztikus film formái: 2. rész*. Kaposvár–Budapest: Kaposvári Egyetem, Művészeti Kar Mozgóképkultúra Tanszék–Magyar Televízió.
- Landon, B. (2001). *Nem az, ami volt: memóriatúlcsoordulás a digitális narratívákban*, fordította Elekes Dóra, *Prae*, /1–2, 29–38.
- Murakami H. (2016a). *1Q84. Ezerkülöncszáznyolcvannégy. Első könyv*. Budapest: Geopen Könyvkiadó.
- Murakami H. (2016b). *1Q84. Ezerkülöncszáznyolcvannégy. Második könyv*. Budapest: Geopen Könyvkiadó.
- Nyíri K. (2006). Konzervatívnak lenni az internet korában. *Információs Társadalom*, 4, 9–17.
- Orbán J. (1994). *Derrida írás-fordulata*. Pécs: Jelenkor.
- Orwell, G. (1989). *1984: Regény*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Orwell, G. (2000). *Állatfarm: Tündérmese*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Pariser, E. (2012). *The Filter Bubble*. London: Penguin Books.

-
- Postman, N. (2006). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York: Penguin.
- Pynchon, T. (2007). *A 49-es tétel kiáltása*. Budapest: Magvető.
- Reuland, E.–Abraham, W. (ed.) (1993). *Knowledge and Language: Volume I: From Orwell's Problem to Plato's Problem*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Slusser, G. (2005). The Origins of Science Fiction. In: David Seed (ed.) (2005). *A Companion to Science Fiction*. Oxford: Blackwell.
- Szűts Z. (2013). *A világháló metaforái: Bevezetés az új média művészetébe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szűts Z. (2018). *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest: Wolters Kluwer Kiadó.
- Wegner, Ph. E. (2002). *Imaginary Communities: Utopia, the Nation, and the Spatial Histories of Modernity*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Žižek, S. (1997). Az inherens törvényszegés avagy a hatalom obszcenitása. *Thalassa*, 1, 116–130.
- Žižek, S. (2016). *Zűr a paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*. Budapest: Európa Könyvkiadó.